

NE VŠECHNA DÍLA, SEPSANÁ V PRŮBĚHU 17. století a věnovaná transmutační alchymii a mysticko-symbolické teoalchymii, se odvolávala přímo na rosenkruciány, většina z nich však v tomto názorovém proudu setrvala. Pojem „rosenkruciánské alchymie“ tak představuje užitečnou nálepku pro obecný popis typu alchymie, převládající v období baroka a rozvíjející se současně s již zmiňovanou „chymii“. Jako první tento pojem navrhla a definovala Frances Yatesová, nestavěla jej však proti nové chemii praktikované v Royal Society, nýbrž ho s ní ztotožnila:

Alchymie, která Ashmolea tolik zajímala, by mohla být „rozenkruciánskou“ alchymii. Tímto termínem označuji takovou alchymii, kterou ovlivnily reformátorské myšlenky Johna Deeho. Tajuplným ztělesněním této alchymie byl Deeho symbol monády „monas hieroglyphica“, její součástí bylo úsilí o návrat ke starým alchymickým tradicím. K základním alchymickým koncepcím se v rozenkruciánské alchymii připojily představy a praktiky odvozené z kabaly, pro které existovaly i matematické formulace. [...] Jako hermetický obor *par excellence* patří alchymie k myšlenkovému odkazu hermetismu, ale znovuzrození alchymie v 17. století nesouviselo nijak nápadně s hermetickou tradicí italské renesance. S Paracelsem se zrodila reformovaná, obrozená alchymie, myšlenkový proud, ke kterému značně přispěl John Dee. Trojjediný proud „magie, kabaly a alchymie“ postupoval rozenkruciánskými manifesty, pro které bylo typické začlenění alchymie do hermeticko-kabalistické tradice. [...] Rozenkruciánské hnutí si uvědomuje, že se blíží nové zvěstování, že lidstvo brzy dosáhne nových pokroků, které překonají vše, čeho člověk dosud dosáhl. [...] Lidé, kteří takto vnímají svět okolo sebe, si jsou vědomi, že třímají v rukou možnosti ohromného pokroku, a snaží se je integrovat do náboženské filozofie. Proto rozenkruciánská alchymie vyjadřuje současně vědecký světový názor, který směřuje do světa nových objevů, i náboženská očekávání, která usilují o nový prožitek víry. [...] Sepětí náboženského a vědeckého pohledu v rozenkruciánském hnutí na sebe vzalo podobu překvapivého zájmu o otázku alchymie, neboť alchymické vyjadřovací prostředky se zdály být zvláště vhodné k uchopení náboženského prožitku.<sup>1</sup>

Je sice pravda, že teze Frances Yatesové o domnělém vlivu fenoménu rosenkruciánů na vznik novověké nauky a roli, kterou měl v tomto procesu

1 Yates, *The Rosicrucian enlightenment*, 194, 198, 224, 226. Český překlad v: Frances A. Yates, *Rosenkruciánské osvícenství*, Praha: Pragma 2000, 223, 224, 227, 228, 260, 261. Přel. Martin Konvička.

hrát John Dee, byly už dávno podrobeny kritice a odmítnuty,<sup>2</sup> výše uvedená kompilační definice však nejen dobře vystihuje podstatu další reinterpretace a nové syntézy alchymické tradice, ale také poukazuje na nejdůležitější prvky, z nichž tato syntéza vznikla. V první řadě je to tedy „intenzivní obrození“ tradice středověké alchymie, projevující se především v průběhu druhé poloviny 16. století rostoucím počtem jejích klasických děl vydávaných tiskem, mimo jiné také souborných edicí, jejichž završením bylo první vydání *Theatrum chemicum*, ale rovněž jednotlivých traktátů. Objevovaly se již zmiňované pseudoepigrafické alchymické texty inspirované Paracelsovými naukami, jejichž autorství mu bylo připisováno, jakož i apologetická díla hájící tradiční transmutační alchymii. Nejdůležitějším z těch posledně zmiňovaných bylo *De veritate et antiquitate artis chemicae* (O pravdivosti a dávnosti chemického umění, 1561) od Roberta Duvala (Robertus de Vallensis, před 1510 – asi 1584), lékaře, humanisty a alchymisty pocházejícího z Normandie, který kvůli své vášni přišel o celý svůj majetek a nakonec se z něj stal žebrák.<sup>3</sup> Poněvadž byl známým Jeana Riolana staršího, „stal se [pro něj] ukázkovým příkladem [...] podvodné povahy veškerého angažování v alchymii“,<sup>4</sup> který byl využíván v již zmiňované diskusi s Libaviem a Quercetanem.<sup>5</sup> I přesto, že bylo dílo Riolanem a pařížskou lékařskou fakultou odmítnuto, stalo se *De veritate et antiquitate artis chemicae*, odvolávající se jak na tradici korpusu Pseudo-Lulla, tak také na Marsilia Ficina a jeho *spiritus mundi*,<sup>6</sup> svého druhu manifestem, který zdůvodňoval návrat ke klasikům středověké transmutační alchymie zavržených Paracelsem a k jejich renesančním interpretacím. Právě v této funkci „bude mít od roku 1602 čest otevírat první svazek dalších edicí a obnovených vydání *Theatrum chemicum*“.<sup>7</sup> S ohledem na systematické odkazy na dřívější autority prohlásil významný bibliograf alchymie John Ferguson (1837–1916) Duvalovo dílo „prvním dějepisem chemie“.<sup>8</sup>

- 2 Debatu probíhající v průběhu prvních dvaceti let po publikování díla Yatesové shrnuje: H. Floris Cohen, *The Scientific Revolution. A historiographical inquiry* (Chicago–London: The University of Chicago Press, 1994), 169–182; definitivní kritiku opírající se o podrobnou analýzu více než tisíce pramenů, které Yatesové nebyly známy, představil Carlos Gilly v četných publikacích, především v: Carlos Gilly, *Adam Haslmayr. Der erste Vorkünder der Manifeste der Rosenkreuzer, Pimander. Texts and Studies published by the Bibliotheca Philosophica Hermetica*, 5 (Amsterdam: In de Pelikaan, 1994); —, *Die Rosenkreuzer als europäisches Phänomen im 17. Jahrhundert und die verschlungenen Pfade der Forschung*, [in] Carlos Gilly, Friedrich Niewöhner (eds.), *Rosenkreuz als europäisches Phänomen im 17. Jahrhundert, Pimander. Texts and Studies Published by the Bibliotheca Philosophica Hermetica*, 7 (Amsterdam: In de Pelikaan (Bibliotheca Philosophica Hermetica, 2002), 19–58.
- 3 Nepočtené známé biografické údaje na toto téma shrnul a dřívější závěry poopravil: Didier Kahn, *Quelques précisions sur Robertus Vallensis alias Robert Duval, de Rugles (av. 1510– ap. 1584 ?), Chrysopoeia* 5 (1992–1996): 439–442.
- 4 Moran, *Andreas Libavius and the transformation of alchemy*, 176.
- 5 Sylvain Matton, *Un témoignage de Jean Riolan sur Robertus Vallensis, Chrysopoeia* 1 (1987): 77–78.
- 6 —, *Marsile Ficin et l'alchimie*, 169.
- 7 Kahn, *Alchimie et paracelsisme en France à la fin de la Renaissance*, 127.
- 8 John Ferguson, *The first history of chemistry, Proceedings of the Philosophical Society of Glasgow* 17 (1886): 206–222; článek obsahuje mnoho biografických informací a analýzu samotného textu.

## LITERÁRNÍ ALCHEMIE

Robert Duval měl již v mládí humanistické zájmy a v roce 1529 připravil nové vydání *Ars versificatoria* (Umění psaní básní, 1511) od Ulricha von Huttena (1488–1523) s vlastním komentářem. Později spojil lásku k filologii s objevováním alchymické tradice a redigoval texty, které v Paříži tiskl Guillaume Guillard (zemřel 1568), jenž byl také vydavatelem kabalisty, orientalisty a heretika Guillaumea Postela (1510–1581).<sup>9</sup> Prvním počinem bylo v roce 1559 obnovené vydání díla *Morienova*, k němuž dodal *Responsio* (Odpověď) Bernarda z Trevisa, adresovanou Tomasovi da Bologna. Šlo o „traktát z konce 14. století, který odkazoval na teorii ‚samotné rtuti‘ spolu se *Summa perfectionis* od Pseudo-Gebera“,<sup>10</sup> na rozdíl od jeho korpuskulární teorie složení hmoty však reprezentoval vitalistický směr a stal se hlavním zdrojem jeho pozdějších projevů.<sup>11</sup> O dva roky později se rovněž Guillardovým nákladem objevil nevelký soubor traktátů pod společným titulem *De la transformation metallique: Trois anciens tractez en rithme Françoise* (O metalické transformaci: Tři dávné traktáty [napsané] francouzským rýmem). Ve starší literatuře je za redaktora tohoto svazku považován Jacques Gohory, první propagátor paracelsiánství ve Francii, avšak jak prokázala Marie Fontaineová, byl jím bezpochyby právě Robert Duval.<sup>12</sup> Soubor obsahoval další (páté) vydání již dříve zmiňovaného prvního tištěného alchymistického textu ve francouzštině, tedy *La Fontaine des amoureux de science* od Jeana (Jehana) de la Fontaine z roku 1413 a *Complainte de Nature* (Pláč přírody) od Jeana Perréala z roku 1516, zde je však připsán Jeanu de Meung; z jeho *Roman de la Rose* sem také byly dodány

- 9 François Secret, *Notes sur quelques alchimistes de la Renaissance: IV. Guillaume Guillard et l'alchimie*, Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance, 33 (1971): 625–640; tentýž učenec publikoval ohromný počet knih a článků o Postelovi i o edicích jeho děl dochovaných v rukopisech; úplná biografie je zařazena ve svazku, který je mu věnován: Didier Kahn, Jean-François Maillard, Jean-Pierre Brach, *Bibliographie des travaux de François Secret, 1954–1998*, [in] Sylvain Matton (ed.), *Documents oubliés sur l'alchimie, la kabbale et Guillaume Postel offerts, à l'occasion de son 90e anniversaire, à François Secret par ses élèves et amis*, Travaux d'Humanisme et Renaissance, 353 (Genève: Librairie Droz, 2001), 1–38; viz též: Marion L. Kuntz, *Guillame Postel, prophet of the restitution of all things. His life and thought*, Archives Internationales d'Histoire des Idées / International Archives of the History of Ideas, 98 (The Hague: Martinus Nijhoff, 1981); Yvonne Petry, *Gender, Kabbalah and the Reformation. The mystical theology of Guillaume Postel (1510–1581)*, Studies in medieval and Reformation thought, 98 (Leiden–Boston: Brill, 2004).
- 10 Kahn, *Alchimie et paracelsisme en France à la fin de la Renaissance*, 127.
- 11 Newman, *Gehennical fire*, 103–106; viz také: Chiara Crisciani, Michela Pereira, Black Death and golden remedies. Some remarks on alchemy and the plague, [in] Agostino Paravicini Bagliani, Francesco Santi (eds.), *The regulation of evil: Social and cultural attitudes to epidemics in the late Middle Ages* (Firenze: Sismel – Edizioni del Galluzzo, 1998), 7–39, zde 19–20; Kahn, *Recherches sur le Livre attribué au prétendu Bernard le Trévisan*, 317–320.
- 12 Marie Madeleine Fontaine, Banalisation de l'alchimie à Lyon au milieu du XVIe siècle, et contre-attaque parisienne, [in] Antonio Possenti, Giulia Mastrangelo (eds.), *Il Rinascimento a Lione*, Pubblicazioni della Facoltà di lettere e filosofia, Università di Macerata, 44 (Roma: Ateneo, 1988), 263–322, zde 289–295.

alchymické fragmenty. Třetím textem byla *Sommaire philosophique*,<sup>13</sup> pocházející zřejmě z roku 1400, za jejíhož autora považoval Duval Nicolase Flamela (1330/1340–1418), pařížského notáře a kopistu, který vydělal značný majetek, ale zcela jistě se nezabýval alchymii.<sup>14</sup> Nápad učinit z něj adepta alchymie a připsat mu zcela jistě anonymní text nalezený v rukopise, byl pravděpodobně, jak se domníval už Robert Halleux, inspirovaný symbolikou hadů a draků zobrazených na jednom ze dvou epitafů na Hřbitově Neviňátek v Paříži.<sup>15</sup> Potvrzuje to fakt, že se tentýž Robert Duval v díle *De veritate et antiquitate*, vydaném v témže roce, odvolával na skryté alchymické významy těchto symbolů:

Stejného druhu i původu je hádanka [*acnigma*] Nicolase Flamela, kterou skryl do dvou hadů či draků, jednoho okřídleného, druhého bez křídel, a jednoho okřídleného lva atd. Ještě dnes je možné je spatřit na Hřbitově Neviňátek v Paříži. Porozumět jí mohou pouze největší učenci, kteří ovládají vzácná a skrytá tajemství chemie a mají znalosti o nebeských pokladech.<sup>16</sup>

Jak Didier Kahn naznačuje, není vyloučeno, že Duval znal francouzské přepracování traktátu *Flos florum* od Pseudo-Arnalda z Villanova, datované na konec 15. století a nesoucí titul *Le livre Flamel* (jistě šlo o přetvoření původního latinského titulu), což mohlo mít vliv na spojení alchymie s historickým Flamelem.<sup>17</sup> Tímto způsobem Robert Duval stvořil Flamelovu legendu, které se okamžitě chopili další autoři. Jako první to byl Jacques Gohory, který v roce 1572 publikoval středověkou báseň *Le livre de la fontaine périlleuse* (Kniha nebezpečné fontány) spolu s komentářem

13 Tuto dataci uvádí Didier Kahn v: Kahn, *Alchimie et paracelsisme en France à la fin de la Renaissance*, 126, i ve svých dřívějších publikacích; v nejnovějším článku: —, *Alchemical poetry in medieval and early modern Europe*. Part I, 257, však prohlašuje, že „*Sommaire* [...] byla napsána koncem 15. století“; je možné, že tomu nasvědčují nové filologické výzkumy Clauda Thiryho, na něhož se zde Kahn odvolává a který připravuje kritickou edici básně.

14 Nejnovější závěry o Flamelovi na základě archivních pramenů prezentovala: Mary A. Rouse, *Archives in the service of manuscript study: The well-known Nicolas Flamel*, [in] Godfried Croenen, Peter F. Ainsworth (eds.), *Patrons, authors and workshops: Books and book production in Paris around 1400*, Synthema Series, 4 (Leuven: Peeters, 2006), 69–89; na téma jeho údajného spojení s alchymii str. 71–73.

15 Robert Halleux, *Le mythe de Nicolas Flamel ou les mécanismes de la pseudépigraphie alchimique*, *Archives internationales d'histoire des sciences* 33 (1983): 234–255, zde 238; tento článek je stále nejuplnějším pojednáním o vzniku a vývoji mýtu Flamela, který později doplnily publikace Didiera Kahna a Clauda Gagnona, především: Didier Kahn, *Recherches sur l'alchimie française des XVe, XVIe et XVIIe siècles*, *Chrysopoeia* 5 (1992–1996): 321–452; Claude Gagnon, *Nicolas Flamel sous investigation, suivi de l'édition annotée du „Livre des figures hiéroglyphiques“*, *Le lieu du Loup* (Québec: Loup de Goutière, 1994).

16 Cit. za: *Theatrum chemicum*, 1: 21.

17 Didier Kahn, *Un témoin précoce de la naissance du mythe de Flamel alchimiste: Le Livre Flamel (fin du XVe siècle)*, *Chrysopoeia* 5 (1992–1996): 387–429.

vysvětlujícím její alchymický význam. Dovolával se v něm Flamelova epitafru jako důvodu pro hledání takových informací v textech, v nichž se zdánlivě nenacházely.<sup>18</sup> Báseň, kterou vydal, je však moralistní alegorií lásky, kterou inspiroval *Roman de la Rose*, jenž s alchymii nemá nic společného (i když sám Gohory považoval celé dílo Guillaumea de Lorris za odkaz alchymických tajemství).<sup>19</sup> Ještě předtím přeložil část slavného rytířského románu *Amadis de Gaule*, v němž se pravděpodobně dopátral skrytých významů,<sup>20</sup> a v roce 1563 „vedl alchymii do domény emblematické prostřednictvím *Hystoria Jasonis* [Jásonův příběh], napsané pro mladičského Karla IX., v níž dokazuje, že mýtus o zlatém rouně, prezentovaný formou rytin a [doprovodných] čtyřverší, skrývá tajemství velkého [alchymického] díla“, což bylo od dob Giovanniho Augurelliho všeobecně přijímáno, nyní však „Gohory navrhuje vykládat ilustrace René Boyvina jako alchymické hieroglyfy“.<sup>21</sup>

### Emblematický světonázor

O dva roky dříve publikoval básník a humanista Barthelémy Aneau (asi 1510–1561) fantastickou povídku *Alector ou le coq* (Alector nebo kohout, 1560), experimentální a lineární vyprávění, plné tajemných odboček a učenných aluzí, v němž se často odvolával na alchymické motivy a emblematickou literaturu.<sup>22</sup> V roce 1549 přeložil do francouzštiny také *Emblematum libellus* (Knižka emblémů, 1534), kterou napsal zakladatel tohoto směru Andrea Alciato (1492–1550). Toto dílo, vydané v první neautorizované verzi v roce 1531 a později mnohokrát opakovaně vydávané a známé pod titulem *Emblemata*, určilo kanonické schéma pro početné a v 16. a 17. století neobyčejně populární publikace podobného zaměření. Každý z krátkých emblémů, který obvykle zaujímá jen jednu stránku, se skládá ze záhadného motta, často stejně tak tajuplné ilustrace a krátké básně (*subscriptio* neboli podpisu), vysvětlující poetickou formou spojení mezi mottem a rytinou.

18 Halleux, *Le mythe de Nicolas Flamel*, 240–241.

19 Gilles Polizzi, „Fontaine(s) périlleuse(s): L'allégorie amoureuse dans la glose alchimique chez Gohory et Verville, *Bulletin de l'Association d'étude sur l'humanisme, la réforme et la renaissance* 41 (1995): 37–56; Badel, *Lectures alchimiques du Roman de la Rose*, 181–185.

20 Gohory byl také teoretikem hudby a tyto souvislosti exponoval ve své interpretaci románu, kde je spojil s hermetickou magií včetně erotického zabarvení, o čemž zajímavě pojednává: Jeanice Brooks, Music as erotic magic in a Renaissance romance, *Renaissance Quarterly* 60: 4 (2007): 1207–1256.

21 Kahn, *Alchimie et paracelsisme en France à la fin de la Renaissance*, 129.

22 Marie Madeleine Fontaine, Les interprétations alchimiques d'Alector (XVIè–XVIIIè siècles), [in] Didier Kahn, Sylvain Matton (eds.), *Alchimie: Art, histoire et mythes. Actes du 1er colloque international de la Société d'Étude de l'Histoire de l'Alchimie (Paris: 14–16 IX 1991)*, Textes et Travaux de Chrysopoeia, 1 (Paris / Milan: SEHA / Arché, 1995), 443–467; — (ed.), *Barthélemy Aneau: Alector, ou, Le coq. Histoire fabuleuse, Textes Littéraires Français*, 469 (Genève: Librairie Droz, 1996).